

Маслов Анатолій Олександрович, д.е.н., доцент
кафедри економічної теорії, мікро- і макроекономіки Київського
національного університету імені Тараса Шевченка

СУЧАСНА ЕКОНОМІЧНА ДУМКА ПРО ДОБРОБУТ НАЦІЙ

Двісті сорок років минуло з часу виходу книги «Добробут націй. Дослідження про природу та причини багатства націй» (1776) Адама Сміта (1723–1790) – видатного шотландського економіста доби мануфактурного виробництва, з іменем якого пов'язане становлення економічної теорії як науки. Започаткувавши систематизований виклад економічних знань і глибокий теоретичний аналіз економічних явищ і процесів, він зайняв особливе місце в історії економічної думки. Геніальна праця ученого започаткувала народження ліберальної економічної теорії і стала справжнім проривом у світовій економічній думці. У ній А. Сміт уперше перейшов від аналізу окремих проблем до теоретичних узагальнень і систематизації економічних знань.

За задумом автора, «Дослідження...» мало розкрити механізм дії «природного закону справедливості», відповідно до якого «кожен отримує свою долю з усього виробленого землею». Спрямована на виявлення першооснови багатства народів і найважливіших чинників його зростання, насичена історичними прикладами та посиланнями на господарську практику, книга вченого завершила етап становлення економічної науки як особливої галузі людського знання. Викладена в ній теорія економічного розвитку, заснованого на дії механізмів ринку, відобразила специфіку соціально-економічного становища Англії XVIII ст., прагнення англійської промислової буржуазії до зовнішньоекономічної експансії, свободи господарювання, звільнення від опіки держави та протекціонізму.

Дослідження А. Сміта, безумовно, здійснили революцію у розвитку світової економічної думки, а наступні школи

економічної думки здійснювали своє становлення і розвиток значною мірою під впливом теорії Сміта. Зрозуміло, що з плином часу вчення Сміта піддавалося критиці за певні прогалини у ньому та з інших причин, однак, якщо згадати слова Ж.С. де Сісмонді, то «порожнім марнославством було б вказувати на пункти, в яких думка його не була ще зовсім ясною, бо йому ми зобов'язані усім, навіть пізнішим відкриттям істин, які самому Сміту не були ще відомі».

Питання, які А. Сміт порушив і поставив у центр уваги економічної науки, ще й до сьогодні не дають спокою дослідникам, і не лише економістам, а проблема, яку було винесено в назву книги, спонукає сучасних економістів вдаватися до дослідження економічного добробуту націй крізь призму епох. Сучасна світова економічна думка вибухнула великою кількістю праць, які задалися питанням: «Чому одні країни багаті, а інші бідні?». Зокрема, дати відповіді на ці питання спробували цілий ряд авторів, кожен з яких в основу свого пояснення багатства і бідності покладав свої детермінанти, які на їхню думку і є визначальним.

Так, Н. Фергюсон («Цивілізація: чим Захід відрізняється від решти світу», 2011) в основу досліджуваної проблеми поклав так звані *додатки-вбивці*. У Дж. Голдстоуна («Чому Європа? Піднесення Заходу у світовій історії, 1500–1850», 2009), – *тріумф скептицизму та вільнодумства*, у Е. Райнерта («Як багаті країни стали багатими, і чому бідні країни залишаються бідними», 2007) – *теорії другого канону*, у Р. Аллена («Британська промислова революція у глобальній картині світу», 2009; «Глобальна економічна історія: короткий вступ», 2011) – *промислова революція*, у Дж. Мокіра («Важіль багатства. Технологічна креативність і економічний прогрес», 1990) – *технологічна складова*, у Дж. Даймонда («Зброя, мікроби і харч: Витоки нерівностей між народами», 1997; «Колапс: як суспільства вибирають між виживанням і гибеллю», 2005) – *відмінності у довкіллі народів*, або, *географічний детермінізм*. М. Олсон («Зростання і занепад народів. Економічне зростання, стагфляція, соціальний склероз», 1982), Н. Розенберг і Л. Бирдцелл, («Як Захід став багатим. Економічне перетворення індустріального світу»,

1995), Д. Аджемоглу і Дж. Робінсон («Чому нації занепадають. Походження влади, багатства та бідності», 2012) у своїх працях звернулися до *інституційної складової*, як вирішальної у питанні багатства і бідності.

До того ж, до вирішення цієї проблеми бралися не лише економісти, соціологи і філософи, а й спеціалісти з інших галузей людської діяльності – Н. Розенберг (історія техніки), Л. Бірдцелл (право) із Принстонського університету.

Зокрема, Ніал Фергюсон дає відповідь, чому Захід панує над рештою світу, а не навпаки. Чому відбулося так, що після тривалого панування Сходу, зокрема Китаю, з кінця XIV – початку XV ст. відбувається так зване «велике розходження», коли Китай зокрема, і Схід загалом, починають відставати у своєму розвитку, не зважаючи на достатню наявність ресурсів і населення, а Захід – спочатку Європа, а згодом і Північна Америка – виходять у світові лідери? На думку Н. Фергюсона, «ключами до західного панування» були *шість унікальних «додатків-вбивць»: конкуренція, наукова революція, верховенство права і представницьке правління, сучасна медицина, суспільство споживання, трудова етика.*

Так, *конкуренції* у Європі сприяла її загальна політична роздробленість і наявність у кожній монархії чи республіці конкуруючих корпорацій. Стосовно *наукової революції*, то всі основні відкриття, здійснені в XVII ст. у математиці, астрономії, фізиці, хімії і біології, були зроблені у Західній Європі. Щодо *верховенства права і представницького правління*, або, говорячи мовою інституціональної економіки, то саме в англomовних країнах виникла оптимальна соціально-політична модель, яка ґрунтувалась на приватній власності та участі власників у роботі виборних законодавчих органів (парламент).

Говорячи про *сучасну медицину* як про «додаток-убивцю», то, на думку Н. Фергюсона, з чим не можна не погодитись, майже всі головні відкриття у медицині XIX–XX ст., у тому числі ті, що мають значення для боротьби з тропічними хворобами, здійснені західними європейцями і північними американцями.

Поява *суспільства споживання* стала логічним і законо-мірним результатом промислової революції, яка відбулася там,

де були для цього такі передумови, як: наявність техніки, яка підвищувала продуктивність, та зростаючого попиту на якісні і дешеві товари, починаючи з бавовняного одягу. Західні економіки – західноєвропейська і північноамериканська – забезпечили своїм суспільствам і ринкам спочатку насичені внутрішні ринки, а потім здійснили експансію на зовнішні ринки – економічну і не тільки...

Стосовно *трудової етики*, то населення Заходу першим в історії поєднало, і як свідчить історичний досвід цих суспільств, поєднало успішно, працю зі збільшення норми заощаджень, що і зробило можливим стійке накопичення капіталу. Свого часу ще А. Сміт звертав увагу на такий чинник суспільного багатства, як ощадливість. Надалі теоретичне осмислення цього процесу знайшло своє відображення і в історії економічної думки, зокрема, у праці М. Вебера (1864–1920) [1], де досліджено вплив протестантизму на формування капіталістичних відносин, зокрема, розглянуто питання зв'язку між віросповіданням і соціальними розшаруваннями, проаналізовано комплекс психологічних і культурних факторів, які сприяли утвердженню ринкових відносин в економіці. Значну увагу приділено вивченню професійної етики протестантизму, зокрема концепції М. Лютера професії-покликання як фактору, що сприяв інтенсивній раціоналізації господарського та політичного життя Заходу [1].

Інституційному чиннику значну увагу приділяє представник Вірджинської школи нової політичної економії видатний американський економіст М. Олсон (1932–1998) у своїй праці [3] використовує розроблену ним *теорію колективних дій* для пояснення особливостей економічного зростання різних країн у різні історичні періоди. На його думку, *величезний вплив на економічний розвиток виявляють невеликі лобістські організації і коаліції*, які переслідують свої інтереси і поширюють свій вплив значно ефективніше, ніж великі групи чи співтовариства. Але вплив лобістських груп розвиток суспільства і економіки може бути як позитивним, так і негативним.

Характеризуючи трансформаційні процеси в суспільствах, зокрема, на пострадянському просторі, і звертаючи увагу на негативний вплив певних лобістських груп, М. Олсон зазначав:

«Необхідно пам'ятати, що будь-який історичний чи соціальний процес, якщо він зрозумілий, не є невідворотний. Будь-яка доктрина історичної невідворотності, чи то марксистська чи будь-яка інша – хибна. Майбутнє пострадянського суспільства не визначено як неминуче його історією або чимось іншим. Якщо люди в новому демократичному суспільстві добре усвідомлюють ситуацію, в якій вони опинилися, «економічне диво» може статися і в їхній країні.

Пам'ятайте, що кожне лобі особливих інтересів, кожен картель, кожне підприємство-динозавр – лише крихітна меншість електорату. Кожен особливий інтерес може бути багаторазово забалотований, як тільки громадськість з'ясує його природу, зрозуміє, що відбувається. Навіть якщо лише інтелігенція країни розуміє, що відбувається, цього вже досить, щоб обмежити тиск особливих інтересів і блокувати картельне регулювання ціни і зарплати.

Якщо суспільство уникне цих небезпек, то для процвітання буде потрібно всього лише одне – є захищеною і чітко визначені і надійно захищені права власності і контрактне право» [3, с. 10].

Ця проблема має надзвичайно важливе значення і для сьогодення України, де такими лобістськими невеликими організованими групами з особливими інтересами є проолігархічні, або такі, що дуже близькі до них. Не будемо занурюватись у всю глибину і складність цієї проблеми, оскільки це може бути предметом самостійного розгляду. Однак, не зважаючи на голоси у захист національних олігархічних кіл, які можна чути час від часу, зокрема, що вони надають робочі місця, сучасне складе економічне і соціально-політичне становище, свідчить про те, в Україні сама проблема лобізму має національні особливості, які до того ж характерні майже для всього пострадянського простору (окрім колишніх Прибалтійських республік), коли влада і власність зрощуються, а самі бізнесмени і олігархи стають політиками (чи, псевдополітиками) і депутатами, і самі лобіюють свої вузькогрупові інтереси.

Говорячи про перспективи добробуту в Україні, згадаємо оптимістичні слова М. Олсона: «Народи ... пострадянських

країн заслуговують економічного процвітання, і при правильному розумінні і правильному виборі, вони його досягнуть» [3, с. 11].

Проблему багатства і бідності, у тому числі і в сучасному світі, можна звести до одного запитання, яке Джаред Даймонд назвав запитанням Ялі (Ялі – політик Нової Гвінеї 1970-х рр.): «Як сталося так, що ви, білі люди, виробили так багато карго (*карго* – матеріальні блага – *А.М.*) і привезли його на Нову Гвінею, а ми, чорні люди, маємо так мало власного карго?» [2, с. 12]. Питання про нерівність у сучасному світі Дж. Даймонд пе-рефразував таким чином: «Чому багатство і влада розподілені саме в такий спосіб, а не як-небудь інакше? Скажімо, чому не корінні американці, африканці або аборигени Австралії повбивали й винищили до ноги європейців або азійців?» [2, с. 13].

У своєму дослідженні Дж. Даймонд знайшов відповідь на запитання Ялі, яка полягає у тому, що «разючі відмінності між довгочасними історіями народів різних континентів пов'язані не зі вродженою різницею між самими цими народами, а з різницею між їхніми довкіллями» [2, с. 391].

Отже, сукупність детермінант економічного розвитку та добробуту охоплює основоположні *природні, техніко-технологічні та суспільні*, зокрема, *інституційні чинники*, що є його засадами, та ряд засобів і форм, що створені людством у процесі його еволюції. Їхня оптимальна взаємодія дає змогу країнам і ре-гіонам домагатись високих економічних показників. І, навпаки, розладнаність механізмів, що поєднують природні й набуті фактори господарського розвитку, спричиняє значні економічні ускладнення і кризові процеси, що періодично виникають у тих чи інших секторах світової та національних економік.

Намагання дослідниками з'ясувати логіку і закономірності економічного розвитку, зміну регіонального і світового лідер-ства, їхніх умов і факторів, які необхідно розглядати як продов-ження смітіанської традиції дослідження природи та причин багатства націй, зумовлює необхідність вдаватися до історико-економічної компаративістики, порівняння історичних і еконо-мічних

траєкторій розвитку різних народів, суспільств, країн і цивілізацій. За влучним висловом одного із рецензентів книги Дж. Даймонда, який зауважив, що останній нібито розглядає світову історію як цибулину, у якій сучасний світ – це лише верхній шар, і чиї глибші шари слід зчищати один за іншим, аби досягти розуміння історії. Та Дж. Даймонд і не заперечує: «Так, світова історія справді нагадує таку цибулину! Однак зчищення її дедалі глибших шарів – захопليه і надзвичайно важливе в наші дні випробовування, коли ми намагаємося засвоїти уроки нашого минулого заради нашого майбутнього» [2, с. 9].

Література

1. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму. – К.: Основи, 1994. – 261 с.
2. Даймонд Дж. Зброя, мікроби і харч: Витоки нерівностей між народами / Переклад з англ.. Тараса Цимбала. – К.: Ніка-Центр, 2009. – 488 с.
3. Олсон М. Возвышение и упадок народов. Экономический рост, стагфляция, социальный склероз. – М.: Новое издательство, 2013. – 324 с.

Колядич Олександр Іванович, к.е.н., доцент кафедри історії та теорії господарства ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

ЗМІНИ В ЖОРСТКОМУ ЯДРІ ТЕОРІЇ ДОБРОБУТУ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

Аналіз розвитку економічної теорії добробуту, методології дослідження проблематики, що складає її предмет, показує її